

บทที่ 5

วิเคราะห์วิธีการนำเสนอแนวคิดเรื่องอตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ

5.1 ความนำ

เนื้อหาของบทที่ 5 การวิเคราะห์วิธีการนำเสนอแนวคิดเรื่องอตัมมยตา โดยพุทธทาสภิกขุ เป็นการศึกษาวิธีการที่ใช้ในการนำเสนอแนวคิดเป็นการวิเคราะห์การสื่อสารเรื่องอตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ โดยในส่วนี้จะศึกษาตามกรอบที่รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทศาสนาเถรวาท ได้วางไว้ ซึ่งแบ่งการศึกษาเป็น 3 องค์ประกอบหลักคือ 1) ผู้ส่งสารและบริบทของผู้ส่งสาร ในที่นี้คือตัวของพุทธทาสภิกขุเองและบริบทของท่าน 2) ตัวสารคือข้อมูลเรื่องอตัมมยตา และบริบทของสาร และ 3) ผู้รับสารคือผู้ศึกษาเรื่องอตัมมยตาที่สอนโดยพุทธทาสภิกขุและบริบทของผู้รับสาร โดยการวิจัยจะเน้นหนักในส่วนที่ 1) คือตัวผู้ส่งสารเป็นหลัก นอกจากนี้ยังได้นำหัวข้อในการวิเคราะห์จากหนังสือ *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า* ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มาใช้เป็นแนวทางสำหรับสร้างหัวข้อย่อยในการวิเคราะห์แต่ละองค์ประกอบด้วย

5.2 วิเคราะห์วิธีการนำเสนอแนวคิด เรื่อง อตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ

หลักเนตติปริกกรม์โดยเฉพาะหลักหาระ สามารถใช้ได้ทั้งเพื่อตีความเอง และใช้วิเคราะห์การตีความของผู้อื่นได้ด้วย¹ จากแนวคิดดังกล่าวทำให้การศึกษาวิธีการนำเสนอแนวคิดเรื่องอตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ ซึ่งก็คือการวิเคราะห์การสื่อสารของท่านนั้น สามารถแบ่งวิธีการได้เป็น 2 ระดับคือ

ระดับที่ 1 พุทธทาสภิกขุในฐานะผู้รับสาร คือเป็นผู้ศึกษาตีความพระไตรปิฎกที่สื่อสารโดยพระพุทธเจ้า

ระดับที่ 2 พุทธทาสภิกขุในฐานะผู้สื่อสาร คือเผยแพร่ความรู้เรื่องอตัมมยตาที่ตนได้ศึกษาตีความมาแล้วไปสู่กลุ่มผู้รับสารของท่าน ผ่านทางการบรรยายธรรมและผ่านหนังสือ *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* ในชุดอตัมมยตาทั้ง 3 เล่ม

¹ปรุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทศาสนาเถรวาท”, หน้า 127.

ท่าว่าการจะทำให้ครบทั้ง 2 ระดับ จำต้องมีข้อมูล และเวลาที่มากเพียงพอ และงานวิเคราะห์ การสื่อสารเรื่องอติมมตยาโดยพุทธทาสภิกขุ ก็มีขนาดและปริมาณข้อมูลมากจนอาจแยกออกไป เป็นงานวิจัยต่างหากได้อีกงานหนึ่ง ดังนั้นการวิเคราะห์วิธีการนำเสนอแนวคิดเรื่องอติมมตยาโดย พุทธทาสภิกขุในงานวิจัยนี้ จำกัดอยู่แต่ในเฉพาะการวิเคราะห์การสื่อสารระดับที่ 2 เท่านั้น

ในการศึกษาวิธีการนำเสนอแนวคิด เรื่อง อติมมตยาโดยพุทธทาสภิกขุผู้วิจัยใช้ *รูปแบบ การตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท* ที่เสนอโดยปรุทม์ บุญศรีตัน โดยจะแบ่งการวิเคราะห์ และนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. ผู้สื่อสาร และบริบทของผู้สื่อสาร² ในที่นี้คือตัวพุทธทาสภิกขุเอง
2. สาร และบริบทของสาร คือเนื้อหาของอติมมตยาจากหนังสือ *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* เฉพาะในส่วนที่เป็นธรรมบรรยายชุดอติมมตยา
3. ผู้รับสาร และบริบทของผู้รับสาร ได้แก่ผู้ฟังธรรมบรรยาย และผู้อ่านเรื่องอติมมตยา ที่เสนอโดยพุทธทาสภิกขุ

สำหรับหัวข้อย่อยที่ใช้ในการวิเคราะห์ในแต่ละองค์ประกอบ ได้นำหัวข้อที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ใช้ในหนังสือ *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*³ ซึ่งประกอบด้วย การวิเคราะห์เทคนิคการสอน, อุปายในการสอน, ลีลาของการสอน, และวิธีการสอนของพระพุทธองค์มาเป็นแนวทางสร้างหัวข้อย่อยในการวิเคราะห์⁴ ครั้งนี้

5.2.1 พุทธทาสภิกขุในฐานะผู้สื่อความ

5.2.1.1 บริบทของผู้สื่อสาร

พุทธทาสภิกขุสอนเรื่องอติมมตยาเมื่อมีอายุ 82 ปี บวชมาแล้วเป็นเวลา 62 พรรษา และมีปัญหาสุขภาพที่เริ่มปรากฏอาการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 โดยท่านหมดสติขณะกำลังสนทนากับญาติธรรม การบรรยายธรรมเรื่อง อติมมตยาที่เริ่มในปี พ.ศ. 2531 ท่านได้ปรารภความ

²บริบทในที่นี้มีความหมายรวมถึง สภาพแวดล้อม สถานการณ์ที่เป็นเหตุให้พุทธทาสภิกขุสอนเรื่องอติมมตยา ตลอดจนความเป็นมาของผู้สอน และเนื้อหาของอติมมตยา รวมถึงสิ่งแวดล้อมของผู้รับสารเรื่องอติมมตยา ที่สอนโดยพุทธทาสภิกขุนี้ด้วย.

³พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพฯ : บ.อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จก., 2532), หน้า 31-59.

⁴หนังสือ *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า* เขียนโดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระเทพเวที โดยผู้วิจัยนำหัวข้อย่อยที่ท่านใช้อธิบายพุทธวิธีสอน มาเป็นแนวทางวิเคราะห์การสอนของพุทธทาสภิกขุครั้งนี้.

ตายของตัวเอง โดยเชื่อว่กำลังจะมาถึงซึ่ง “เหมือนกับเตรียมตัวตาย กลัวว่าจะไม่ได้พูด”⁵ และในตอนท้ายของธรรมบรรยายชุดนี้ ท่านก็มักจะบ่นว่า “เหนื่อยแล้ว หหมดแรงพูด” อยู่บ่อยครั้ง เนื้อหาส่วนใหญ่ของอติมมยตมาจกธรรมบรรยายประจำวันเสาร์ ที่เริ่มมีขึ้นที่สวนโมกข์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 เพื่อที่ญาติธรรมจากต่างจังหวัดสามารถเดินทางมาฟัง และมีเวลาเพียงพอที่จะกลับไปทำงานได้ทันในวันจันทร์ การบรรยายธรรมะวันเสาร์นี้ได้กลายมาเป็นหนังสือชุด *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* ในเวลาต่อมาด้วย พุทธทาสภิกขุมีการเตรียมตัวในการบรรยายธรรมเป็นอย่างดี เริ่มจากกำหนดหัวข้อ วางโครงเรื่องในกระดาษ แล้วพิมพ์เป็นบัตรเทคนสำหรับนำขึ้นธรรมาสน์ เพื่อเทศน์ไปตามหัวข้อที่วางไว้ และมีการบันทึกเสียง หลังจากนั้นนำไปถอดความ นำมาอ่านทบทวนแก้ไข แล้วพิมพ์เป็นหนังสือ ท่านเรียกกระบวนการนี้ว่า “เขียนหนังสือบนธรรมาสน์”⁶

บุคลิกภาพของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุยังมีชื่อเสียงในด้านความเป็นผู้เอาจริงเอาจัง พูดจริงทำจริง กล่าวทดลองคิดและทำในสิ่งแปลกใหม่ จากประวัติในวัยหนุ่มที่ได้ทดลองปฏิบัติธรรมเคร่งครัดโดยไม่ยอมพบกับใคร มีการจดบันทึก และให้คะแนนคุณธรรมของตัวเองทุกวัน มีตัวอย่างการขัดเกลากิเลสเช่นเมื่อผลอดบุง ก็จะเข้าไปนั่งให้ขุมรุมกคในป่า ท่านเคยทดลองกินแต่ผักบ้าง กินแต่ผลไม้บ้างตลอดพรรษา เป็นต้น และด้วยความที่ต้องการปฏิบัติธรรมตามพุทธพจน์ จึงศึกษาพระไตรปิฎกและคัดเลือกระสูตรต่างๆมาสร้างตำราคู่มือปฏิบัติของตนเองในชื่อ *ตามรอยพระอรหันต์* โดยก่อนหน้านั้นท่านเรียนจบนักธรรมเอก และสอบได้เปรียญธรรมสามประโยคแล้ว ทว่าเลิกเรียนกลางคันเพราะตนเองมีความเห็นเรื่องการแปลที่แตกต่างจากครูบาอาจารย์⁷ เมื่อได้ศึกษาพระไตรปิฎกมากขึ้นจนมีความเชี่ยวชาญในระดับหนึ่ง ท่านก็เริ่มเรียบเรียงงานเขียนชุดจาก *พระโอษฐ์* ที่แต่ละชุดใช้เวลาเรียบเรียงยาวนานหลายสิบปีต่อเนื่องกัน พุทธทาสภิกขุยังได้นำเสนอมุมมองธรรมะด้วยคำที่ง่ายแก่จดจำ หรือหัวข้อธรรมที่ผู้คนไม่ค่อยคุ้นเคยนัก เช่น ตัวกู-ของกู, นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้, และเมื่อครั้งนำเสนอเรื่องสุญญตา ก็เกิดวิวาทะกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลทั้งทางการเมืองและวรรณกรรมอยู่ในขณะนั้น⁸ ทว่าความขัดแย้งดังกล่าวเป็นโอกาสให้คนหันมาสนใจ

⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทีป*, หน้า 45.

⁶ วีระศักดิ์ จันทร์ส่งแสง, *ตามรอยพุทธทาสภิกขุ เสาใหม่หลังวัยสนธยา*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2549), หน้า 59.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

⁸ อรุณ เวชสุวรรณ, *วิวาทะ (ความเห็นไม่ตรงกัน) ระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ*, (กรุงเทพฯ : อรุณวิทยา, 2554), หน้า 134.

เรื่องสุญญตา ผ่านคำวิพากษ์วิจารณ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จนในที่สุด
สุญญตาก็เป็นคำที่รู้จักแพร่หลาย

อุดมคติในการสื่อสาร และการแสดงออกถึงความมีอหังการ

พุทธทาสภิกขุสอนเรื่องอหังการเพื่อสนองตอบต่อคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่ง
เมื่อพิจารณาโดยทฤษฎีการตีความของโลกตะวันตกแล้ว การสื่อสารของท่านจัดอยู่ในกลุ่มที่เห็นว่
ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้สื่อสาร⁹ (author centric) พุทธทาสภิกขุยึดพระพุทธเจ้าเป็นหลัก โดย
เน้นในส่วนของการสั่งสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้าในภาษาธรรม
ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ไม่ใช่ร่างกายของพระพุทธเจ้าซึ่งได้ออกบวช และ
สิ้นพระชนม์แล้วกว่าสองพันห้าร้อยปี พุทธทาสภิกขุเป็นผู้มีศรัทธาต่อพุทธคำรัส โดยเฉพาะที่ตรัส
ว่า “ถ้าภิกษุเป็นอยู่โดยชอบ โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์”¹⁰ โดยมีความเชื่อมั่นว่า “คำสอนของ
พระพุทธเจ้าไม่ลึกลับเหลือวิสัย”¹¹ ดังนั้นพุทธทาสภิกขุจึงได้สอนเรื่องอหังการในหลากหลาย
แง่มุม เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจเรื่องที่ลุ่มลึกได้ในที่สุด โดยฝากความหวังไว้ต่อหัวข้อธรรมเรื่อง
อหังการนี้ในอนาคตด้วย เช่น อยากให้มาอยู่ในภาษาพูด อย่างที่คนเข้าใจได้แพร่หลายโดยไม่
ต้องแปล เช่นเดียวกับอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา¹² และอยากผู้ทรงคุณวุฒิและมีอำนาจตัดสินใจได้
นำอหังการบรรจุเข้าไปในปทานุกรม¹³ หรือแม้กระทั่งอยากให้คนที่ติดปากอุทานหรือกล่าวคำปลั่ง
ด้วยภาษาที่ไม่สุภาพ ให้เปลี่ยนมาเป็นคำที่มีความหมายดีคือ อหังการ¹⁴ เป็นต้น

แม้พุทธทาสภิกขุจะใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิตอยู่ที่สวนโมกขพลาราม อ.ไชยา
จ.สุราษฎร์ธานี ที่ขณะนั้นเป็นป่า การเดินทางมีความยากลำบาก ไม่มีสิ่งก่อสร้างถาวรมากนัก มี
โบสถ์และศาลาแสดงธรรมที่เป็นเพียงลานดินกลางแจ้ง ถึงกระนั้นก็ยังมียุคศิษย์ และสาขายธรรม
แหวะเวียนไปพบปะสนทนาธรรมอยู่เสมอ ทั้งที่เป็นนักเขียน และนักวิชาการ เช่น กุหลาบ
สายประดิษฐ์, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, สุกฤษณ์ ศิวรักษ์ เป็นต้น ที่เป็นพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ เช่นสมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ (ปลด) วัดเทพศิรินทร์ ผู้ทำหน้าที่สำเร็จราชการแทนองค์สมเด็จพระ

⁹ ปรุตม์ บุญศิริตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า 57.

¹⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อหังการปริทัศน์*, หน้า 302.

¹¹ พุทธทาสภิกขุ, *อหังการปริทัศน์*, หน้า 50.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 209.

¹³ พุทธทาสภิกขุ, *อหังการปริทัศน์*, หน้า 251.

¹⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อหังการปริทัศน์*, หน้า 25.

พระสังฆราช¹⁵และสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก องค์ที่ 19 (องค์ปัจจุบัน) ก็เคยเสด็จสวนโมกข์ ส่วนแขกเยือนของสวนโมกข์ที่เป็นชาวต่างชาติ อาทิเช่น ท่านทะเลลามะแห่งธิเบต เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุเป็นผู้ติดตามข่าวสาร ทั้งเหตุการณ์การเมือง ปัญหาสังคม และปัญหาจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยี เพื่อทำให้การเทศนาของท่านทันสมัยอยู่เสมอ และยังติดตามสื่อสิ่งพิมพ์จากต่างประเทศด้วย เชื่อว่าแม้กระทั่งเชิงตะกอนในงานฌาปนกิจศพกลางแจ้งของพุทธทาสภิกขุ ที่เป็นประจำเรียบง่าย มีเพียงเสาไม้สี่เสา กับเพดานคาดด้วยผ้าขาว ก็มีอิทธิพลมาจากข่าวงานศพของอนาคาริกธรรมปาละ นักบวชชาวลังกา (ผู้เรียกเรื่องเอาตั้งเวชนียสถานของพระพุทธเจ้าคืนจากชาวฮินดู) ซึ่งพุทธทาสภิกขุชมว่าทำได้เรียบง่ายดี¹⁶ หลังจากอาพาธหนักในปี พ.ศ. 2535 พระอุปฎฐากผู้รับใช้ใกล้ชิดมองเห็นชัดว่ากิจวัตรประจำวันของท่านเปลี่ยนไปมาก¹⁷ โดยฟังวิทยุน้อยลงและฟังรายการธรรมะเท่านั้น นอกจากนี้ยังให้พระอุปฎฐากอ่านหนังสือธรรมะให้ฟัง เช่นเรื่อง สุธมฺมปาโมกข์กับผู้ที่มานมัสการเยี่ยมชมท่านจะพูดเฉพาะเรื่องธรรมะด้วยเท่านั้น โดยหัวข้อที่พูดถึงตลอดเวลาในช่วงบั้นปลายก่อนมรณภาพในปี พ.ศ. 2536 คือเรื่องนิพพาน

5.2.1.2 การสอนของพุทธทาสภิกขุ

ในการวิเคราะห์การสื่อสารของพุทธทาสภิกขุ จะได้นำหัวข้อจากหนังสือ *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า* มาเป็นแนวทางวิเคราะห์ โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ เทคนิค, ลีลา, วิธีการ, และอุปมาในการสอน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เทคนิคการสอน

1) ให้ความสำคัญกับการเริ่มต้น

พระพุทธองค์เมื่อจะสอนใครก็เริ่มสนทนากับผู้นั้นในเรื่องที่เขาสนใจ จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เดียว เช่นสอนความทุกข์จะเริ่มสนทนาด้วยวิธีฝึกช้าง เป็นต้น ในการสอนเรื่องอติมมยคาโดยพุทธทาสภิกขุนั้น ท่านก็ได้ใช้วิธีการเดียวกันนี้อยู่บ้างเช่นกัน ทว่าผู้ฟังธรรมบรรยายมีลักษณะเป็นหมู่คณะ พุทธทาสภิกขุจึงโยงเอาการปรารภโอกาสสำคัญมาทำให้เนื้อหาที่จะพูดมีความน่าสนใจ เช่น การบรรยายเรื่อง *ทำไมต้องพูดเรื่องอติมมยคา* พุทธทาสภิกขุเริ่มต้นว่า “วันนี้เป็นวันที่ถือกันว่าเป็นวันสำคัญที่สุดในทางบ้านเมือง...เป็นวันรัชม้ง

¹⁵ พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 286.

¹⁶ อำนวย ยัสโยธา, *ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของท่านพุทธทาส*, หน้า 136.

¹⁷ วีระศักดิ์ จันทรสังแสง, *ตามรอยพุทธทาสภิกขุ เล่าใหม่หลังวัยสนธยา*, หน้า 77.

คลาสิก อาทมาก็เลือกเอาเรื่องที่สำคัญที่สุดพอๆกันให้สมกันมาบรรยาย ขอให้สนใจ...ตั้งใจฟังให้ดี ให้สำเร็จประโยชน์”¹⁸

2) สอนจากเรื่องที่ย้ายไปหายาก

การสอนเรื่องอติมมยดาโดยพุทธทาสภิกขุ นั้น เป็นการสอนโดยโยงจากสิ่งที่เป็นที่รู้จักคืออยู่ก่อนแล้วอันได้แก่ ไตรลักษณ์ ซึ่งประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผนวกเข้ากับเรื่อง อิทัปปัจจยตา และสุญญตาที่ท่านได้สอนปูพื้นฐานมาก่อนหน้านั้นแล้ว จากนั้นจึงนำเสนอเรื่องใหม่คืออติมมยดาเป็นอันดับสุดท้าย และเป็น “ดา” สุดท้ายในชุด *ธรรมะ ๑๓* ที่ท่านโยงเข้าด้วยกัน แต่มีข้อสังเกตคือหัวข้อธรรมเหล่านี้ แม้จะเป็นที่รู้จักชื่อกันอย่างคุ้นเคยแล้ว ทว่าเป็นเรื่องยากและลึกซึ้งมากเช่นในพระไตรปิฎกเมื่อพระพุทธเจ้าแสดงไตรลักษณ์แก่ผู้ที่เข้าใจหรือได้เห็นธรรมนี้โดยประจักษ์ บุคคลนั้นก็มักจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เช่นปัญญวัคคีย์ เป็นต้น

3) เนื้อเรื่องที่ค่อยๆ ลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับชั้น

เนื่องจากอติมมยดาเป็นเรื่องที่ยาก และลึกซึ้ง พุทธทาสภิกขุเริ่มจากการพยายามสร้างความเข้าใจในความหมาย โดยอรรถของอติมมยดา จากนั้นจึงสอนเรื่องการนำไปประยุกต์ใช้ จากการวิจัยพบว่า การให้ความหมายของอติมมยดา โดยพุทธทาสภิกขุ นั้น ยังคงมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดที่ทำการสอน ในขณะที่เดียวกันท่านก็ได้นำเสนอเรื่องประโยชน์ของการนำอติมมยดาในหลากหลายแง่มุม ทว่ายังขาดการเน้นย้ำเรื่องการทำให้เกิดมื่ออติมมยดา โดยระบุเพียงว่าเป็นผลจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยเน้นเฉพาะวิธีอานาปานสติ

4) ถ้าสารเป็นสิ่งที่แสดงได้ ฟังสอนด้วยของจริง ให้เป็นประสบการณ์ตรง

จากการประมวลกลยุทธ์ในการสืบทอดธรรมของพุทธทาสภิกขุ โดยอานวย ภัสโยธา กล่าวว่ามี 7 วิธีหลักคือ พุดให้ฟัง, เขียนให้อ่าน, ชวนให้คิด, ทำให้ดู, อยู่ให้เห็น, เขียนให้สัมผัส, และโน้มน้าวให้ทำตาม¹⁹ จึงอนุมานได้ว่าพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่ทำตามที่สอน หรือสอนในสิ่งที่ตนกระทำอยู่ ดังนั้นพุทธทาสภิกขุจึงอาจกำลังพัฒนา หรือใช้ประโยชน์จากอติมมยดาเห็นได้จากการที่ท่านปรารถนาถึงความเจ็บป่วย หรือความตายของตนเอง ตัวอย่างข้อเสนอแนะของพุทธทาสภิกขุในวิธีปฏิบัติต่อความตายเช่น “เลิกอายุแล้วมาอยู่กับอติมมยดา”²⁰ และ “ถ้ามันถึงวาระสุดท้ายจะตายในนาที่นี้แล้ว ทำอย่างตกกระไดพลอยกระโจน เอาอติมมยดาตัวสุดท้าย...ทั้งหมดแต่

¹⁸ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยดาประยุกต์*, หน้า 1.

¹⁹ อ่างแล้ว.

²⁰ อ่างแล้ว.

หนหลังนี้ก็ไม่เอากับมึงแล้วทั้งหมด...ขอว่าง ขอบจบ ขอสิ้นสุด มันก็มีหวังเหมือนกัน จะถึงปลายทางได้เมื่อดับจิตนั่นแหละ...ฉะนั้นเตรียมตัวไว้ให้พร้อม”²¹

5) เนื้อหาตรงประเด็น ไม่ใช่ไขว้เขวออกนอกเรื่องโดยไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา

พุทธทาสภิกขุสอนตรงประเด็น แต่ต้องใช้เวลามากกับการอธิบายนิยามที่ผู้วิจัยถือว่ายังไม่ลงตัวตลอดระยะเวลา 3 ปี และเนื่องจากเป็นเรื่องที่เข้าใจยากต้องใช้ทฤษฎี ภาษาคนและภาษาธรรม มาทำความเข้าใจ ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การสอนเรื่องอติมมตาคต้องใช้เวลามากตัวอย่างคำที่อาจสร้างความสับสน ได้แก่การสอนเรื่อง“การศึกษา” ที่ตามความเชื่อของพุทธทาสภิกขุ ย่อมจะมีผลสุดท้ายคือการเห็นธรรมตามเป็นจริงไม่ว่าจะเรียนรู้ในรูปแบบใดก็ตาม หากแต่การศึกษาปัจจุบันตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา จึงเกิดเป็นประเด็นขึ้นใหม่คือ “การศึกษาหมาหางด้วน” ที่ทำให้พุทธทาสภิกขุต้องอธิบายเพิ่มต่อไป ถึงการศึกษาที่กำลังเป็นอยู่ และการศึกษาที่ควรจะเป็นในอนาคต²² เป็นต้น

6) สอนเนื้อหาทำที่จำเป็น พอให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล

พุทธทาสภิกขุมีความเห็นแตกต่างออกไปในเรื่องการให้ข้อมูลแก่ผู้เรียน โดยท่านมีความเห็นว่าควรสอนในหลากหลายแง่มุมที่สุด แล้วนำทุกมุมเข้ามารวมกันจะทำให้เข้าใจเรื่องอติมมตาคนี้ได้ดีที่สุด²³

7) สอนมุ่งเนื้อหา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ

ไม่กระทบตน และผู้อื่น

ในการสอนเรื่องอติมมตาคโดยพุทธทาสภิกขุพบว่ามีผลกระทบกระทบทั้งผู้อื่นอยู่บ้าง ตัวอย่างที่กระทบผู้อื่นเช่น การวิพากษ์วิจารณ์ ปัญหาของระบบการศึกษาที่ขาดธรรมะมาเป็นกลไกควบคุมความเห็นแก่ตัว ท่านเรียกว่าเป็น “การศึกษาสุนัขหางด้วน” หรือการที่พุทธทาสภิกขุเตือนพุทธศาสนิกชนที่สนใจแต่การทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระสงฆ์ แต่ไม่สนใจศึกษาธรรมอย่างจริงจัง จนกระทั่งชาวต่างชาติที่เข้ามาเรียนรู้ในเมืองไทยอาจจะเรียนรู้ได้ดี และมากกว่า โดยเตือนว่า “อย่าเลี้ยงเปิดเลี้ยงไก่ ไว้ไขให้หมากิน”

ตัวอย่างที่กระทบตนเอง เช่น กรณีที่ท่านคาดเดาว่าเรื่องที่จะพูดต่อไปจะต้อง “ถูกด่าแน่นอน” ดังเช่นที่กล่าวว่าพระรัตนตรัยในทัศนะของบุคคลแต่ละคน จะเป็นภูเขามิถิลขวางกันการหยั่งรู้พุทธธรรมของบุคคลนั้น และ “อติมมตาคช่วยให้ถึงความไม่ต้องการพระพุทฺธ ไม่ต้องการพระธรรม ไม่ต้องการพระสงฆ์ ไม่ต้องการศาสนาใดๆอีกต่อไป เพราะว่า

²¹พุทธทาสภิกขุ, *อติมมตาค/ประยุกต์*, หน้า 203.

²²ดูบทที่ 3 เรื่องอัสสาคะ และอาทิวา ในหัวข้อย่อย อติมมตาคกับการศึกษา.

²³อ้างแล้ว.

ได้รับสิ่งที่สูงสุด ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของการมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และศาสนาเสียแล้ว นี่ก็จะต้องถูกค่า จะค่าก็ค่าไป”²⁴

8) **สอนโดยตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีคุณค่า เห็นความสำคัญของผู้เรียน**

จากพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแมตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม่จะแสดงแก่ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แก่ปุถุชนทั้งหลาย โดยที่สุดแม่แก่คนขอทานและพรานนก ก็ย่อมแสดงโดยเคารพ”²⁵ เมื่อพิจารณาการสอนของพุทธทาสภิกขุ พบว่าท่านให้ความสำคัญกับทุกคนเช่นกัน โดยไม่แบ่งชนชั้นวัย หรือเพศ พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นผู้หนึ่งที่น่าโลกุตรธรรมมาสู่กลุ่มชนระดับชาวบ้านเหตุเพราะเห็นว่าคฤหัสถ์มีทุกข์มาก และทุกคนต่างเดินบนทางเดียวกันคือต้องดับทุกข์สิ้นเชิงด้วยกันทุกคน ทั้งยังมีเมตตาเห็นคุณค่าของเพศหญิง และยกย่องความเป็นเพศแม่อยู่บ่อยครั้ง เช่นในธรรมบรรยายชุดอ้อมมยตาตอนที่ชื่อ *อ้อมมยตากับปุชฌีนิยบุคคล*²⁶ ที่ปรารภพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเป็นต้น

2. ลีลาการสอน

ลีลาการสอนของพระพุทธองค์ มี 4 อย่างคือ

1) **สันทัสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนงูมมือไปดูให้เห็นกับตา**

ในธรรมบรรยายตอน *อ้อมมยตาทำหน้าที่ในสัตว์ตบถของสัตว์ทั้งหลาย*²⁷ พุทธทาสภิกขุอธิบายอ้อมมยตาที่มีอยู่ในวิวัฒนาการของชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย โดยยกตัวอย่างชีวิตของ นายพิทย์ คงวิเชียรวัฒน์ (ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นการบรรยายโดยปรารภการเสียชีวิตของบุคคลดังกล่าว) ธรรมบรรยายในครั้งนั้นย่อมแจ่มชัดในใจของบุตรภรรยา และผู้รู้จักใกล้ชิดและได้มีโอกาสเห็นการดำเนินชีวิตบุคคลนั้นเป็นอย่างดี อันอาจทำให้เข้าใจอ้อมมยตาได้ดีขึ้น และง่ายขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังพบว่ากรณีที่พุทธทาสภิกขุนำเอาอุปมาอุปมาประกอบการสอน ก็ทำให้การอธิบายชัดเจนแจ่มแจ้ง เข้าลักษณะของการที่ “เหมือนงูมมือไปดูให้เห็นกับตา” ตัวอย่างเช่น “ถ้าเห็นอ้อมมยตาแล้ว หลุดขาดฝั่ง เหมือนกับตัดเชือกถูกนิมิต หล่นลงหลุม ดุมเลย”²⁸ เป็นต้น

²⁴พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมยตาปริทัศน์*, หน้า 237.

²⁵อง.ปญจก. 22/99 อ้างใน พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*, หน้า 41.

²⁶พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมยตาปริทัศน์*, หน้า 407.

²⁷พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมยตาประยุกต์*, หน้า 183.

²⁸พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมยตาประทีป*, หน้า 36.

2) **สมารถพบ ชักจูงให้เห็นจริง ชวนให้คล้อยตามจนยอมรับและนำไป**

ปฏิบัติ

ตัวอย่างคำสอนของพุทธทาสภิกขุ ที่ชักจูงให้คล้อยตาม จนผู้ฟังอาจรับเอาไปปฏิบัติ เช่น การโน้มน้าวให้เห็นประโยชน์ของการมีอติมมยตา ที่แม้จะมากหรือน้อยแค่ไหนก็ล้วนมีประโยชน์ทั้งสิ้น ดังที่ท่านกล่าวถึงคุณของอติมมยตาว่า “ไม่ต้อง (ถึงขนาดที่) ประชด่งไม่ได้ โดยประการทั้งปวงดอก ให้ประด่งได้น้อยลงหน่อยเท่านั้น ก็มีประโยชน์เหลือแสน ใจคอจะปรกติ จะเยือกเย็น...เหมือนจิตนั้นอยู่กับนิพพาน”²⁹

3) **สมุเตชณา ไร่ใจให้แกล้วกล้า เกิดกำลังใจให้มีอุตสาหะ มั่นใจว่าจะทำ**

สำเร็จได้

ตัวอย่างการบรรยายธรรมของพุทธทาสภิกขุที่ใช้วิธีนี้ เช่นที่ท่านกล่าวในตอนแรกของการบรรยายธรรมเรื่องอติมมยตา แก่กลุ่มชาวต่างชาติที่เดินทางมาอบรมอานาปานสติ ที่สวนโมกขนิลาชาชาติว่า “(อติมมยตา) เป็นสิ่งที่ท่านกำลังแสวงหา โดยที่ไม่รู้ว่าแสวงหาอะไร”³⁰ และ “วิปัสสนาแบบที่เรียกว่าอานาปานสติ ดังที่ท่านทั้งหลายกำลังฝึกกันอยู่...ถ้าทำไปจนถึงที่สุด ท่านก็จะได้รับสิ่งที่เรียกว่าอติมมยตาไม่ไปไหน”³¹

4) **สัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มขึ้น เปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็น**

คุณประโยชน์ ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

ตัวอย่างของการบรรยายธรรมโดยพุทธทาสภิกขุที่ใช้วิธีนี้ เช่นเมื่อท่านสอนถึงการประยุกต์ใช้อติมมยตาในระดับโลกิยธรรม โดยกล่าวว่า “ขอยืนยันว่า มีอติมมยตาแล้วจะเป็นการพัฒนาชีวิตชนิดที่มีกำไรที่สุด แม้อยู่ที่บ้านเรือนเป็นชาวบ้านก็ยังมีคุณธรรมของพระอรหันต์ จะไม่เรียกว่ากำไรที่สุด แล้วจะให้เรียกว่าอะไรเล่า”³²

3. **วิธีการสอน**

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มี 4 แบบ

1) **แบบสากัจฉาหรือสนทนา**

จากการศึกษาในอติมมยตาทั้ง 60 ตอน พบว่าพุทธทาสภิกขุไม่ได้ใช้วิธีนี้เป็นหลัก มีความเป็นไปได้ว่าอาจมีผู้สนทนากับพุทธทาสภิกขุเป็นการส่วนตัวในหัวข้ออติมมยตา หากแต่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ยกเว้นเมื่อท่านพูดพาดพิงในระหว่างการบรรยายธรรม

²⁹ อติมมยตากับการแก้ปัญหาในระดับโลกิยธรรม บทที่ 3, หน้า 69.

³⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทีป*, หน้า 263.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 265.

³² พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทัศน์*, หน้า 129.

เช่น เมื่อท่านเล่าว่ามีคนมาให้ช่วยอธิบายเรื่องอัมภทันตา³³ เพราะบุคคลผู้นั้นจำสับสนระหว่างคำใหม่ที่ได้อัน คืออตัมมยตา กับอัมภทันตาที่เป็นคำอาราธนาพระสงฆ์ให้แสดงเทศนา เป็นต้น

2) แบบบรรยาย

การนำเสนอเรื่องอตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ ใช้วิธีนี้เป็นหลัก ดังได้กล่าวในเบื้องต้นแล้วว่าเป็นการบรรยายธรรมแก่ผู้ฟังกลุ่มใหญ่ ดังที่ท่านมักกล่าวเรียกในตอนต้นของการบรรยายว่า “ท่านสาธุชนผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย” แม้การบรรยายธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และการบรรยายออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นช่อง 12 ก็จัดอยู่ในแบบเดียวกันนี้ และเป็นที่สังเกตว่าพุทธทาสภิกขุไม่สามารถเลือกผู้ฟังการบรรยายได้เอง ท่านจึงพูดกับทุกคน และทุกโอกาสที่มีผู้ยินยอม ด้วยธรรมบรรยายในหัวข้อใหญ่เดียวกันคือ *อตัมมยตา* โดยอาจมีความแตกต่างในรายละเอียดตามความเหมาะสมของผู้ฟัง

3) แบบตอบปัญหา

พบว่าการตอบคำถามท้ายการบรรยายเรื่องอตัมมยตาในบางครั้ง ทราบได้จากเทปบันทึกเสียงการบรรยายธรรมของพุทธทาสภิกขุ³⁴ แต่ทว่าส่วนนี้ถูกตัดออกไปเมื่อกลายเป็นหนังสือ *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* ที่ใช้เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยครั้งนี้ ดังนั้นจึงไม่กล่าวถึง ณ ที่นี้

4) แบบวางกฎข้อบังคับ

จากข้อมูลในหนังสือ *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า* พบว่าพระพุทธองค์วางกฎข้อบังคับ คือบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของสงฆ์ ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ³⁵ ส่วนในการสอนเรื่องอตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ จะไม่พบว่าการกล่าวถึงการวางกฎข้อบังคับใดๆ ในการปฏิบัติตนเพื่อมีอตัมมยตา หากแต่แนวทางปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์โดยรวม อาจแสดงออกถึงการไม่บังคับกันโดยพลการ และสะท้อนให้เห็นความเชื่อมั่นของพุทธทาสภิกขุในคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ธรรมวินัยที่ตกคตแสดงแล้ว จะอยู่เป็นครูของทุกคนเมื่อตกคตล่วงลับไปแล้ว” โดยแนวทางปฏิบัติในสวนโมกข์ มีหลัก 3 ประการ³⁶ ดังนี้

³³พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 295.

³⁴ผู้วิจัยได้รับอนุเคราะห์ ซีดีบันทึกคำบรรยายเรื่องอตัมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุ จำนวน 21 ตอน จาก วัดอุมงค์(สวนพุทธธรรม) อ.เมือง จ.เชียงใหม่.

³⁵วินย. อ. 1/262 อ้างใน พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*, หน้า 47.

³⁶อานวย ชัสโยธา, *ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรม ของท่านพุทธทาส*, หน้า 45.

- ครูอาจารย์แทน
- 1) ทุกคนต้องพึ่งตนเอง
  - 2) ไม่มีครูอาจารย์คอยให้การอบรมสั่งสอน นอกจากมีธรรมวินัยเป็น
  - 3) มีแต่กัลยาณมิตรผู้เป็นสหธรรมิก คอยช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน

4. อุบายประกอบการสอน

กลวิธี และอุบายประกอบการสอน มี 9 วิธีต่อไปนี้

1) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ

พระพุทธเจ้านิยามใช้การเล่านิทานประกอบในการสอนของพระองค์ โดยเห็นชัดได้จากเฉพาะคัมภีร์ชาดกเพียงอย่างเดียว ก็มีนิทานชาดกมากถึง 547 เรื่อง ส่วนพุทธทาสภิกขุแม้จะไม่นิยามยกเอานิทานขึ้นมาประกอบในการสอนมากนัก แต่ก็พบว่ามีกรยกเอาชีวิตบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในครั้งพุทธกาลขึ้นมากล่าว เมื่อเนื้อหาของเรื่องที่สอนพาดพิงถึง เช่น ปัญจวัคคีย์, ภัทวัคคีย์, พระยสกุลบบุตร โดยกล่าวว่าเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้มีต้นทุนชีวิตคือได้เห็น และรู้จักกับทุกข์ อันเป็นเหตุใกล้อย่างหนึ่งของการมีอตั้มมยตา เป็นต้น

2) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา

การเปรียบเทียบด้วยอุปมาเป็นสิ่งพระพุทธเจ้าใช้มากที่สุดในการสอน เหตุเพราะอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น พุทธทาสภิกขุเองก็มีการใช้อุปมาประกอบการสอนมากที่สุด ในธรรมบรรยายเรื่อง อตั้มมยตาด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากข้อมูลเรื่องคำอุปมาที่พุทธทาสภิกขุใช้ ดังที่ประมวลไว้ในบทที่ 3 โดยพบว่าท่านเลือกใช้คำบางประเภทกับผู้ฟังบางกลุ่ม เช่น ผู้ฟังที่เป็นชาวต่างชาติ ท่านสอนโดยยกอุปมาเปรียบอตั้มมยตากับยานอวกาศที่เป็นพาหนะช่วยพาให้ขึ้นสูงเหนือโลก หรือเปรียบกับออกซิเจนที่ขาดแล้วจะทำให้ตายแต่เป็นการตายทางวิญญาณ เป็นต้น

3) การทำเป็นตัวอย่าง

การทำเป็นตัวอย่างในการสอนของพุทธทาสภิกขุ นั้น ไม่ปรากฏชัดเจน ในเนื้อหาการสอนเรื่องอตั้มมยตา แต่ปรากฏอยู่ในความเป็นอยู่ประจำวันตลอดชีวิตของท่าน อำนวย ยัสโยธา ได้ประมวลกลยุทธ์ในการสืบทอดธรรมของพุทธทาสภิกขุไว้เป็น 7 วิธีหลักคือ พูดให้ฟัง, เขียนให้อ่าน, ชวนให้คิด, ทำให้ดู, อยู่ให้เห็น, เย็นให้สัมผัส, และ โน้มน้าวให้ทำตาม³⁷ โดยเฉพาะ ข้อที่ว่า “ทำให้ดู, อยู่ให้เห็น, เย็นให้สัมผัส” นั้นน่าจะตรงกับกรทำให้ดูเป็นตัวอย่างใน

³⁷ อำนวย ยัสโยธา, ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรม ของท่านพุทธทาส, หน้า 197.

ข้อนี้ อำนวยตีความหมายของการทำให้ดูโดยพุทธทาสภิกขุว่า ท่านสอนโดยวิธี “ทำให้ดู” เป็นแบบอย่าง เมื่อโลกธรรมมากระทบ ก็ไม่โลภ ไม่โกรธให้เห็น ไม่สอนให้ผู้อื่นทำในสิ่งที่ปฏิบัติไม่ได้³⁸ พุทธทาสภิกขุมีความเป็นอยู่ประจำวันอย่างเปิดเผย ทุกคนสามารถมองเห็นได้ว่าในวันหนึ่งท่านทำอะไรและอย่างไรบ้าง ส่วน “อยู่ให้เห็น” หมายถึงการเป็นอยู่คิดค้น ประหยัด เรียบง่าย และสงบสุข รวมทั้งการ “เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” และ “ฉันข้าวจานแมว อาบน้ำในถุ นอนกุฏิ เล้าหมู ฟังขลุ่ยร้องเพลง” เป็นต้น ส่วน “เย็นให้สัมผัส” หมายถึงอาการสงบเย็นเยี่ยงผู้มีสภาพจิตใจอันปล่อยวางทั้งหมด พุทธทาสภิกขุเคยกล่าวไว้ว่า ท่านไม่มีภาระห่วงใยอันใดเลย สวรรค์นี้จะเลิกทำเสียก็ได้ ไม่ว่าสิ่งไหนๆท่านก็สามารถ “สลัดทิ้งได้เหมือนถ่มน้ำลาย”³⁹ และถึงคราวมีอันเป็นไปก็จะไม่หอบสังขารหนีความตาย พุทธทาสภิกขุเคยอาพาธหนักมีอาการน้ำท่วมปอดอยู่ 3 วัน และสร้างความประหลาดใจกับแพทย์ผู้ตรวจรักษาที่พบว่า พุทธทาสภิกขุผ่านทุกข์เวทนาคล้ายเหล่านั้นมา ด้วยอาการสงบ เมื่อถามว่าท่านทนได้อย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่าท่านอยากจะดูอยากจะรู้⁴⁰

4) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่

พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระปริชาสามารถรอบด้าน รวมถึงในด้านปฏิภาณกวีด้วย เมื่อมีผู้ทูลถามปัญหามาเป็นคำร้อยกรอง ก็ทรงตอบเป็นร้อยกรองไปทันที นอกจากนี้ยังทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ในทางพุทธธรรม ตัวอย่างคำเหล่านี้ เช่น พรหม พรหมณ์ อริยะ ตบะ เป็นต้น พุทธทาสภิกขุก็ใช้การเล่นภาษา เล่นคำในการสอนเรื่องอตัมมตาอยู่บ่อยครั้งเช่นกัน ทั้งที่เป็นคำคล้องจอง เช่น “ยึดมั่น มั่นกตแน่” และ “ความทุกข์เกิดที่จิต เพราะเห็นผิดเมื่อผัสสะความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะความทุกข์เกิดไม่ได้ ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ”⁴¹ ส่วนคำที่มีความหมายลึกซึ้งชวนให้คิด เช่น “เลิกอายุแต่คนไม่ตาย” และ “ทางรอดอันไหนไม่มี นอกจากการเลิกอายุเสีย แล้วไปอยู่กับอตัมมตา”⁴² นอกจากนี้ท่านยังได้ประดิษฐ์คำ “ธรรมะ 9 ตา” ขึ้นซึ่งเป็นกลุ่มคำที่มีลักษณะคล้ายเป็นไวยากรณ์ของกันและกัน ซึ่งเมื่อมองโดยภาพรวมแล้วเป็นการนำเอา 2 หลักสำคัญในพุทธธรรมเข้าไว้ด้วยกัน คือ ไตรลักษณ์ และปฏิจสมุปบาท ในการสอนเรื่องอตัมมตา นี้ พุทธทาสภิกขุได้เสนอเทคนิคช่วยจำ

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ ข้อมูลจากบันทึกคำสัมภาษณ์ นายแพทย์ปัญญา พงษ์พานิช จากหนังสือ *ร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ ปี*

พุทธทาส, หน้า 255.

⁴¹ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมคำกลอน, (กรุงเทพฯ : เอส.อาร์. พรินติ้ง จก., 2549), หน้า 62.

⁴² พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมตาประทีป*, หน้า 203.

แบบใหม่ๆ ออกมาด้วย เช่น สร้างวิธีช่วยจำเรื่องธรรมะ 9 ตา โดยกล่าวว่า “เรียกอย่างล้อเลียนว่า แม่แก้วตา มีอยู่ 9 ตา”⁴³

5) อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระพุทธเจ้าจะสอดส่องดูด้วยญาณว่า ผู้ใดควรโปรดในวันนั้นตั้งแต่เวลารุ่งสาง แล้วจะเสด็จไปโปรดในตอนเช้า ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีความเห็นว่าให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่า การสอนแบบสาดๆ ไป⁴⁴ ถ้าเปรียบเทียบกับ พุทธวิธีสอนข้างต้น จากข้อมูลการวิจัยพบว่า (จำกัดเฉพาะข้อมูลลายลักษณ์อักษร ที่บันทึกจาก ธรรมบรรยายทั้ง 60 ครั้ง) การสอนของพุทธทาสภิกขุก็เข้าข่ายการสอน “แบบสาดๆ ไป” เหตุเพราะ ท่านไม่สามารถเลือกที่จะสอนใครหรือกลุ่มใดเป็นพิเศษ หากแต่ท่านบรรยายไปตามที่วางแผนไว้เอง ใครมาฟังในวันนั้นก็จะได้ฟังหัวข้อตามที่วางเอาไว้ โดยที่ท่านอาจทบทวนปูพื้นฐานให้บ้างตามสมควร แต่การบรรยายของพุทธทาสภิกขุมีเอกลักษณ์และคุณสมบัติพิเศษคือ “การพูดเพื่อเป็น หนังสือ” กล่าวคือเป็นการพูดเพื่อบันทึกเสียงและจะถอดความออกมาเรียบเรียงเป็นหนังสือต่อไป ดังเจตจำนงที่กล่าวไว้ในบทกลอนว่า “พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย”⁴⁵ มีความหมายถึงธรรมบรรยายของท่านในรูปของหนังสือนี้เอง ดังที่ท่านระบุในบทกลอนเดียวกันว่า “ด้วยธรรมโฆษณที่วางไว้ อย่างเคย ไอ้เพื่อนเอ๋ยเห็นไหมอะไรตายๆ” ดังนั้นการที่ธรรมบรรยายได้ถูกบันทึกเอาไว้เป็นการถาวร และเข้าถึงได้ง่ายเช่นนี้แล้ว ผู้อ่านสามารถที่จะศึกษาตามความสนใจ ที่เหมาะกับจริต สอดคล้องกับปัญหาที่ตนพบเจอ หรือตามพื้นฐานความรู้ในทางธรรมของตน ดังนั้นจากอุบาย การเลือกคนที่จะถูกสอนในพุทธวิธีจึงกลายเป็นเนื้อหา และสื่อการสอนทำหน้าที่เลือกตัวผู้เรียนที่เหมาะสมกับมันเอง แม้ตัวผู้สอนจะได้ละสังขารไปแล้วก็ตาม

6) การรู้จักจังหวะ และโอกาส

พุทธทาสภิกขุตัดสินใจสอนเรื่องอตัมมยตาเหตุหนึ่งก็ด้วยเห็นว่าโอกาสเหมาะสมที่สุดแล้ว ท่านสังเกตเห็นว่าผู้ฟังที่ติดตามฟังมาตลอดได้เริ่มชราภาพ ซึ่งพุทธทาสภิกขุ มองว่าเป็นโอกาสประการหนึ่ง โดยเชื่อว่ารัตตัญญตาหรือการผ่านชีวิตมีประสบการณ์มาก ทำให้เข้าใจชีวิตและรู้จักความทุกข์เป็นอย่างดี⁴⁶ (อันเป็นกิจต่ออริยสังขื่อที่ 1 คือทุกข์) ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจ เรื่องอตัมมยตาได้ง่ายขึ้นพุทธทาสภิกขุยังได้ใช้โอกาสพิเศษอื่นๆ เพื่อเอื้อในการสอนและสร้างความเข้าใจเรื่องอตัมมยตาแก่ผู้ฟัง เช่นเมื่อคณะพยาบาลได้ขอให้ท่านแสดงธรรมเพื่อถวายพระพร

⁴³พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 58.

⁴⁴พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*, หน้า 54.

⁴⁵พุทธทาสภิกขุ, *หัวข้อธรรมในคำกลอน(ฉบับสมบูรณ์)*, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 103.

⁴⁶ดูบทที่ 3 หัวข้อ เหตุไฉนคือภาวิตญาณ, หน้า 52.

แต่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จากธรรมเนียมเรื่องอติมมยตากับปุชณียบุคคล⁴⁷ ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้ชี้ให้เห็นว่าอติมมยตานี้เป็นคุณธรรมของปุชณียบุคคล และการบูชาคุณของสมเด็จพระชนนีนั้นก็พึงทำ โดยการพัฒนาให้มีคุณธรรมคืออติมมยตา ให้เกิดขึ้นกับตนเป็นการแสดงปฏิบัติบูชา เป็นต้น

7) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เราอย่าฝึคนด้วยวิธีอ่อนละมุนบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีทั้งอ่อนละมุนทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”⁴⁸ จากการวิจัยพบว่าพุทธทาสภิกขุมักจะไม่วุ่นวายหรือยึดหยุ่นกับผู้ฟังของท่านนัก ไม่ว่าจะท่านจะสังเกตว่าผู้ฟังเบื่อหรือดูง่วงหงาวหาวนอนเพียงใด ท่านก็จะยังคงพูดต่อไปตามที่วางไว้ แต่จะมีการกล่าวอย่างผู้มีอารมณ์ขันเกมประชดประชัน เช่น “ไม่ต้องเชื่อ ที่พูดนี้อย่าเชื่อ...เอาตมาตายแล้วค่อยเชื่อก็ได้ขอฝากไว้ให้เอาไปคิด”⁴⁹ และ “ถ้าเห็นว่ายุ่งยากลำบากนักก็ไม่ต้องศึกษา *ไม่เอาละ ้วย* ก็ตามใจ ปิดฉาก ไม่ต้องศึกษา แต่ถ้าว่าอยากจะดับทุกข์ จะละเหตุแห่งทุกข์แล้ว ก็จงสนใจอติมมยตาเถิด”⁵⁰ จากการศึกษาเพิ่มเติมพบว่า เมื่อท่านอยู่กับญาติธรรมหรือลูกศิษย์แบบตัวต่อตัวท่านจะใช้ความยืดหยุ่นโอนอ่อนผ่อนตามให้เหมาะกับบุคคลนั้น เช่น สอนเด็กชายที่มาพักค้างคืนที่สวนโมกข์แล้วเกิดกลัวโครงกระดูกที่แขวนไว้ในโรงธรรม ท่านได้แนะนำให้เด็กไปลองทำชกกับโครงกระดูก และหากโครงกระดูกไม่ลุกขึ้นสู้ต่อก็ให้ไปนอนได้⁵¹ หรือเวลาที่อาพาธหนักใกล้จะมรณภาพ ท่านเปรียบกับพระอุปัฏฐากผู้รับใช้ใกล้ชิดว่า “ทอง เธอทองสัมฤทธิ์ 10 ได้มัย เรายังทองได้เลย”⁵² ผู้วิจัยเข้าใจว่าท่านต้องการโปรดพระอุปัฏฐากให้ได้ประโยชน์จากพระธรรมโดยสัมฤทธิ์ 10 ที่ท่านกล่าว คือ อริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นเหตุให้เกิด สัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ ซึ่งขอตติมมยตาก็คือตัวสัมมาญาณนี้เอง

8) การลงโทษ และการให้รางวัล

พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ฝึกอบรมชุมชนได้ดีโดยไม่ต้องใช้อาชญา⁵³ แต่ก็มีบทบาทยุติความประพฤติที่ทรงตราไว้ด้วยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิดก็เป็นการทำผิดต่อส่วนรวมต้องได้ถอนความผิดของตน มิฉะนั้นจะไม่เป็นที่ยอมรับของหมู่สงฆ์

⁴⁷พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทัศน์*, หน้า 407.

⁴⁸อ.จตุกก. 21/111. อังใน พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*, หน้า 55.

⁴⁹พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาประทีป*, หน้า 203.

⁵⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

⁵¹บัญชา เกลิมชัยกิจ, *ริมรั้วสวนโมกข์*, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2550), หน้า 40.

⁵²เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

⁵³ม.ม. 13/565 อังใน พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*, หน้า 56.

ในขณะที่การสอนเรื่องอติมมยตาของพุทธทาสภิกขุ มีลักษณะเป็นการบรรยายให้หมู่คณะรับฟังพร้อมกันบางครั้งก็เป็นการบรรยายผ่านสื่อเช่นวิทยุหรือโทรทัศน์ท้องถิ่น จึงไม่พบว่ามีการลงโทษและให้รางวัลเกิดขึ้นในการบรรยายแต่ละครั้ง ทว่าก่อนจะจบคำบรรยายในแต่ละครั้ง พุทธทาสภิกขุมันจะมีข้อความตักเตือนกระตุ้นใจ ซึ่งอาจมองว่าเป็นรางวัลคือการให้กำลังใจและให้พร หรือจะถือเป็นการลงโทษคือคำตำหนิก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกฏปฏิบัติตัวของผู้ฟังเอง ตัวอย่างเช่น

“ยิ่งใช้พระศาสนาจะยิ่งอยู่กับเรา มิฉะนั้นจะหายไปไหนหมดก็ไม่รู้พัฒนาให้ถึงที่สุดให้มีความสงบเย็น เป็นนิพพานที่นี้ และเดี๋ยวนี้ แม้จะน้อยๆก็เถอะ มันค่อยเป็นนิพพานใหญ่สมบูรณ์ถาวรเองในที่หลัง...ไม่เสียที่ที่เกิดเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธรศาสนา”⁵⁴

9. การใช้สื่อประกอบการสอน

เนื้อหาเรื่องอติมมยตาที่สอนโดยพุทธทาสภิกขุตามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ในชุดอติมมยตาทั้ง 3 เล่ม มีทั้งที่เป็นการบรรยายแก่กลุ่มผู้ฟังโดยตรง ที่ สวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานี จำนวน 37 ครั้ง ที่เป็นการบรรยายผ่านสื่อวิทยุคือวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จำนวน 22 ครั้ง บรรยายผ่านสื่อโทรทัศน์ช่อง 12 สุราษฎร์ธานี เรื่อง *ปีใหม่แห่งอติมมยตา* จำนวน 1 ครั้ง โดยเวลาในการแสดงธรรมแต่ละครั้งมีจำกัด ที่แม้ผู้บรรยายจะเตรียมการสอนมาเป็นอย่างดี แต่ก็จำเป็นต้องบรรยายให้จบภายในเวลาที่กำหนด ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับความสามารถหรือภูมิธรรมของผู้ฟัง เป็นเหตุให้ท่านต้องพูดให้หลากหลายแง่มุม เพื่อครอบคลุมเนื้อหาให้มากที่สุด เพื่อให้ได้ภาพรวมของอติมมยตา ดังที่ท่านกล่าวว่า “(เมื่อ) เอมมาประกอบกันเข้าทุกแง่ แล้วก็เข้าใจถึงนั้น ได้ดีที่สุด”⁵⁵

พุทธทาสภิกขุได้สร้างอุปกรณ์ประกอบการสอนขึ้นมาหลาย และอาจถือได้ว่าเป็นสื่อสนับสนุนให้การสอนโดยการบรรยายธรรม เช่น สร้างโรงมหรสพทางวิญญูณ ที่ภายในบรรจุภาพปริศนาธรรมเอาไว้มากมาย มีการให้พระลูกวัดที่มีฝีมือช่วยกันจำลองภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ทั้งยังให้ชุดสระมะพร้าว นาฬิกาแอร์ อันเป็นไปตามเนื้อเพลงกล่อมเด็กของชาวปักษ์ใต้ เป็นปริศนาธรรมที่แสดงถึงพระนิพพานที่อยู่เหนือการปรุงแต่งใดๆ พุทธทาสภิกขุยังได้แต่งกลอนธรรมะไว้มากมาย และรวมเล่มไว้โดยใช้ชื่อว่า *หัวข้อธรรมในคำกลอน* ท่านยังได้เขียนคอลัมน์ประจำใน *หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา* หนังสือพิมพ์รายสามเดือนที่ออกโดยธรรมทานมูลนิธิ เป็นต้น

⁵⁴พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริบท*, หน้า 138.

⁵⁵อ้างแล้ว.

5.2.2 สาร และบริบท : อดัมมยตาในฐานะสาระที่พุทธทาสภิกขุสื่อความ

การวิเคราะห์เกี่ยวกับเนื้อหาของอดัมมยตาที่สอน โดยพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 4 วิเคราะห์แนวคิดเรื่องอดัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ในที่นี้จึงจะกล่าวถึงบริบทของสาร และปัญหาที่พบจากการนำเสนอสารคืออดัมมยตาที่สอน โดยพุทธทาสภิกขุ

5.2.2.1 บริบทของสาร

1) พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ตั้งแต่ในครั้งแรกๆ ของการบรรยายว่าอดัมมยตาเป็นเรื่องเข้าใจยาก ดังที่กล่าวว่า “มันเชื่อร้อยเปอร์เซ็นต์ว่าถูกแล้วที่ต้องอธิบายอย่างนี้ แต่ไม่วายที่จะรู้สึกเบื่อ เหนื่อยล่วงหน้าว่าจะไม่มีผู้เข้าใจ”⁵⁶

2) อดัมมยตาถูกสอนโดยพุทธทาสภิกขุบางตอนอยู่ในลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์สังคมโดยมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับวัตถุนิยม และการผลิตในระบบอุตสาหกรรม ซึ่งพุทธทาสภิกขุเชื่อว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเห็นแก่ตัว อันเป็นต้นเหตุของทุกาปัญหาของมนุษย์⁵⁷

3) แนวคิดที่พุทธทาสภิกขุใช้อธิบายประกอบในเรื่องอดัมมยตา บางเรื่องยังมีผู้ที่มีความคิดเห็นขัดแย้งกับพุทธทาสภิกขุ อาทิเช่น เมื่อท่านกล่าวว่า “กิเลสไม่ได้ติดมาจากชาติก่อนเหมือนที่เขาสอนกันตามศาลาวัด”⁵⁸ รวมถึงคำสอนเรื่อง “จิตว่าง” ที่นับตั้งแต่กรณีวิวาทะกับคึกฤทธิ์ ปราโมช ยังไม่มีหลักฐานว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยอมรับแนวคิดนี้แต่อย่างใดนอกจากนี้พุทธทาสภิกขุยังกล่าวได้กล่าวไว้ในการสอนเรื่องอดัมมยตาครั้งหนึ่งว่า “พระพุทธเจ้าเป็นยอดสุดของนักการเมือง”⁵⁹ ซึ่งต้องนำทฤษฎี ภาษาคน และภาษาธรรมมาร่วมอธิบายจึงเข้าใจได้ว่าท่านหมายถึงการปกครองโดยปราศจากศาสนา เป็นต้น

4) เนื้อหาการสอนอดัมมยตาส่วนใหญ่ นำมาจากการธรรมบรรยายประจำวันเสาร์ ที่สวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานี ที่มีในวันเสาร์เพื่อเอื้อให้คนต่างต่างถิ่น สามารถขึ้นรถไฟมาในเย็นวันศุกร์ เดินทางมาฟังธรรมบรรยายในวันเสาร์ และกลับไปทำงานได้ทันในเช้าวันจันทร์⁶⁰

5) ธรรมบรรยายเรื่องอดัมมยตาทั้ง 60 ตอน ได้ถูกนำมาเรียบเรียงเป็นหนังสือ โดยธรรมทานมูลนิธิ ในชุด *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* จำนวน 3 เล่มคือ *อดัมมยตาประทีป*,

⁵⁶พุทธทาสภิกขุ, *อดัมมยตาประทีป*, หน้า 46.

⁵⁷พุทธทาสภิกขุ, *อดัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 264.

⁵⁸อ้างแล้ว.

⁵⁹อ้างแล้ว.

⁶⁰พระประชา ปสนุนธุมโม, *อัตตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, หน้า 252.

อดัมมยตาประยุกต์ และอดัมมยตาปริทัศน์ ซึ่งอาจไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายนัก โดยไม่พบว่ามี การพิมพ์เพิ่มเติม หลังจากพิมพ์ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2548 โดยมูลนิธิจะจัดพิมพ์หนังสือเพิ่ม เมื่อมี เจ้าภาพแสดงเจตจำนงสนับสนุนการจัดพิมพ์⁶¹

6) สำนักพิมพ์อมรินทร์ เคยจัดพิมพ์หนังสือชื่อ *ธรรมะ 9* ตาออกมาในปี พ.ศ. 2549 ซึ่งมีเรื่องอดัมมยตาอยู่ด้วยตอนหนึ่ง โดยใช้ชื่อตอนว่า *ความไม่เกี่ยวข้อง* ปัจจุบันไม่พบว่ามี การตีพิมพ์หนังสือดังกล่าวซ้ำอีก

5.2.2.2 ปัญหาที่พบจากการนำเสนอสาร

1) ชี้ให้เห็นในสิ่งที่มีความโดยตลอด แต่กลับไม่มีคนเห็น

ในการสอนเรื่องอดัมมยตาพุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นความมีอดัมมยตาที่มีใน บุคคลต่างๆ เช่นเมื่อท่านแนะนำให้แสดงกตัญญูต่อสมเด็จพระชนนีฯ โดยการทำให้อดัมมยตาเกิดมีขึ้น ในตนเองบ้าง เพื่อเป็นการแสดงปฏิบัติบูชาต่อปูชนียบุคคลที่ย่อมมีอดัมมยตาเป็นคุณสมบัติ หรือ การขอบคุณต่อเสรีไทยที่ช่วยทำให้อดัมมยตาได้มีโอกาสแสดงบทบาทในการสร้างสันติภาพเงียบ ทั้งปูชนียบุคคลและเสรีไทยอาจไม่เคยตระหนักมาก่อนว่าคนนั้นมีคุณธรรมชื่อดังกล่าวอยู่ในตัว ทั้งนี้เพราะอาจถูกเรียกด้วยชื่ออื่นเช่นทศพิชราชธรรม ความเสียสละ ความกล้าหาญ ความอดทน ความไม่เห็นแก่ตัว ซึ่งสงเคราะห์ลงได้ในความหมายของอดัมมยตา

2) ความขัดแย้งกับวิธีอธิบายความธรรมหรือความเชื่อที่มีอยู่เดิม

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการที่พุทธทาสภิกขุเรียกธรรมะ 9 ตา ว่าเป็น “วิปัสสนาญาณ 9”⁶² ในกรณีนี้ ถูกต้องโดยความหมายกล่าวคือเป็นญาณหรือความรู้ที่เกิดจากการเห็นแจ้งอันเป็นความหมายของ วิปัสสนา โดยธรรมะทั้ง 9 ตา นับตั้งแต่ไตรลักษณ์ไปจนถึงอดัมมยตา เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะต้องเห็น แจ้งแก่ใจ ทว่าคำว่า “วิปัสสนาญาณ 9” นี้⁶³ ได้ถูกใช้ด้วยความหมายที่ชี้เฉพาะไปแล้ว จึงไม่ใช่คำ สามัญทั่วไปที่ใครๆ สามารถหยิบนำมาใช้โดยยึดเอาคำแปลตามตัวอักษรเป็นพื้น ซึ่งเมื่อพุทธทาส ภิกขุชวนให้ผู้ฟัง “ทบทวนวิปัสสนาญาณ 9”⁶⁴ ซึ่งในที่นี้ท่านหมายถึง *ธรรมะ 9 ตา* ก็อาจก่อให้เกิด ความขัดแย้งในกลุ่มที่มีความยึดถือ และความเชื่อที่แตกต่างกัน และยังสามารถสร้างความสับสนแก่ผู้ฟังอีก

⁶¹ ข้อมูลจากคำอนุโมทนาโดยพุทธทาสภิกขุ และคำอุทิศในส่วนแรกของ *ธรรมโฆษณ* ทุกเล่ม และเพิ่มเติมข้อมูลจาก สุวรรณ หลีทอง หลีทอง เล่าถึงประสบการณ์การเป็นเจ้าภาพพิมพ์ *ธรรมโฆษณ* ข้อมูลจาก *ร้อยคนร้อยธรรม๑๐๐ปีพุทธทาส*, หน้า 237.

⁶² พุทธทาสภิกขุ, *อดัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 317-322.

⁶³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 374.

⁶⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อดัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 368.

ด้วย อย่างไรก็ตามพบว่าท่านได้กล่าวเช่นนั้นเพียงสองครั้งเท่านั้น อีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่การที่ท่านกล่าวว่า อตัมมยตาทำให้พุทธศาสนาขึ้นอยู่สูงสุด สูงกว่าศาสนาใดๆ เหตุเพราะไม่มีศาสนาไหนเข้าถึงระดับความไม่ยึดมั่นในตัวตนมาก่อน และ “สิ่งที่เรียกว่าศาสนาทุกศาสนา มีหัวใจเป็นอตัมมยตา”⁶⁵ เมื่อได้ฟังข้อสรุปเช่นนี้ย่อมนำไปสู่ข้อโต้แย้งโดยผู้ฟังที่ไม่มีพื้นฐานเรื่องอตัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุมาก่อน

3) ความเป็นธรรมที่มีความหมายลึกซึ้งเข้าใจไม่ได้

พุทธทาสภิกขุเคยกล่าวไว้ว่า “(อตัมมยตา) มันเป็นหัวใจของธรรมะทั้งหมด โดยหลักแห่งการปฏิบัติแล้ว มันไปสรุปผลอยู่ที่คำๆนี้ มันมีความหมายลึกซึ้งที่เข้าใจไม่ได้ แต่ก็มีธรรมเนียมให้เอามาใช้ เอามาลูกบอล เอามาท่อง”⁶⁶ ซึ่งเป็นข้อมูลจากการบรรยายธรรมในครั้งที่ 3 เรื่อง *มนตราสำหรับชีวิต* ซึ่งก่อให้เกิดคำถามถึงประโยชน์ของการเรียนเรื่องอตัมมยตา เหตุเพราะไม่มีใครสามารถเข้าใจได้ด้วยการอธิบายดังกล่าว จนกระทั่งพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ในอีกแห่งหนึ่ง จากการบรรยายครั้งที่ 23 เรื่อง *อตัมมยตาเท่าที่ควรจะรู้จักกันไว้บ้าง* จึงพบคำอธิบายว่าให้ศึกษาเรื่องธรรมะทั้ง 9 ตาไว้เสมอ นับตั้งแต่ไตรลักษณ์เป็นต้นมา จะช่วยให้อตัมมยตาเกิดได้ง่ายขึ้น และไม่หลงจนทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา⁶⁷ จึงทำให้ได้ข้อสรุปว่าแม้จะไม่เกิดอตัมมยตาขึ้นในใจจากการฟังคำบรรยาย แต่ก็ทำให้ผู้เรียนดำเนินชีวิตได้ตรงต่อหนทางที่จะเกิดมีอตัมมยตาขึ้นมาได้ในที่สุด

4) ทำไมพุทธศาสนายังคืออยู่ แม้ไม่รู้เรื่องอตัมมยตามาก่อน

จากคำกล่าวของพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ท่านอาจจะถามว่าเมื่อก่อนนี้ไม่มีใครพูดเรื่องอตัมมยตาเลย ทำไม (พุทธศาสนา) มันยังคืออยู่ นั่นก็เพราะว่าเขาพูดกันในชื่ออื่น ความที่จิตอันปัจเจกอะไรปรุงแต่งไม่ได้ เขาพูดกันอยู่ในชื่ออื่น” ชื่ออื่นที่ท่านหมายความถึงที่ (ซึ่งประมวลไว้ในบทที่ 3) เช่น สังขารูปกขาณฺณ, สัมมาณฺณในสัมมัตตะ 10, อินทริย 5 และพละ 5, หิริ และโอตตปปะ, ฆราวาสธรรม ในความหมายว่าสิ่งที่ทำให้พ้นจากความเป็นฆราวาสเมื่อปฏิบัติอย่างถึงที่สุด ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคเรียกอตัมมยตาว่า นิพพิทา, โคตรกฺขณฺณ และวฏฺฐานคามินิวิปัสสนา เป็นต้น ทว่าอตัมมยตาในชื่ออื่นเหล่านั้นมีความไม่สมบูรณ์อยู่ในบางแง่มุม ตัวอย่างเช่น หิริ และโอตตปปะนั้นมีลักษณะเป็นเหตุใกล้ และขาดภาพกระบวนการทำงาน ส่วนพละ 5 ก็เป็นการแยกให้เห็นองค์ประกอบที่มีศักยภาพในการทำงาน แต่ไม่อธิบายวิธีการที่ทำให้อยู่เหนืออิทธิพลของสังขารการปรุงแต่ง ซึ่งทำโดยการตัดกิเลส การพัฒนาปัญญา หรือแก้ปัญหาความเห็นแก่ตัว เป็นต้น

⁶⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 359.

⁶⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประเภท*, หน้า 40.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182-183.

5.2.3 ผู้รับสาร และบริบท : ผู้ฟัง และผู้อ่านเรื่องอติมมยตาที่เผยแพร่โดยพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุสอนเรื่องอติมมยตาโดยการบรรยายกับกลุ่มใหญ่หรือบรรยายผ่านสื่อ ซึ่งไม่สามารถกำหนดกลุ่มผู้ฟังได้เอง และแทบจะไม่มีโอกาสมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟังเป็นรายบุคคล ในขณะที่บรรยายส่วนการพบปะกันก่อนหรือหลังการบรรยายก็ไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ทว่าเนื่องจากอติมมยตาจากหนังสือ *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* มีลักษณะเป็นบันทึกคำสอนตรง และครบถ้วนตามที่ท่านพูดจริงในขณะที่บรรยาย จึงยังสามารถรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผู้รับสาร และบริบทได้ดังนี้

1) พุทธทาสภิกขุกล่าวเรียกผู้ฟังของท่านว่าเป็น “สาธุชนผู้มีความสนใจในธรรม” โดยกล่าวเช่นนี้ 58 ครั้ง ทั้งที่เป็นการบรรยาย โดยตรงกับกลุ่มผู้ฟังที่สวนโมกขพลาราม 37 ครั้ง ผ่านสื่อวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย 22 ครั้ง และผ่านสื่อโทรทัศน์ช่อง 12 สุราษฎร์ธานี 1 ครั้ง โดยไม่ทราบจำนวนของผู้รับสารที่แน่นอน รวมถึงไม่ทราบ เพศ วัย อาชีพ ระดับการศึกษา ความรู้พื้นฐานเรื่องธรรมะ

2) ในธรรมบรรยายแก่สาธุชนผู้มีความสนใจในธรรมจำนวน 58 ครั้งนี้ มี 6 ครั้งที่เป็น การพูดให้ชาวต่างชาติที่มาอบรมอานาปานสติที่สวนโมกขนาชาติ ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกคนละ ฟากถนนกับสวนโมกขพลาราม โดยไม่ทราบจำนวน ไม่ทราบสัญชาติ ไม่ทราบพื้นฐานความรู้ทาง ธรรม เชื่อว่าได้แก่กลุ่มคนที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่ามี ความเจริญทางวัตถุได้รับสิ่งที่ต้องการครบแล้ว แต่ก็ยังรู้สึกว่าจะอะไรบางอย่างจนต้องออกเดินทางค้นหา ในธรรมบรรยายเรื่องอติมมยตานี้พบว่าเป็น การบรรยายแก่ชาวต่างชาติ 6 ครั้ง มีพระโรเบิร์ต สันติกโร ชาวอเมริกันที่เข้าใจภาษาไทยได้ดี ร่วมฟังและถ่ายทอดคำสอนจากภาษาไทยที่ท่านพูด เป็นภาษาอังกฤษแก่ผู้ฟังอีกครั้งในภายหลัง พุทธทาสภิกขุมักจะกล่าวขอบใจในความอดทนฟังของผู้ฟังกลุ่มชาวต่างชาตินี้เกือบทุกครั้งเมื่อ บรรยายจบ

3) ธรรมบรรยายชุดอติมมยตา มี 2 ครั้งที่เป็น การบรรยายแก่พระสงฆ์ ครั้งหนึ่งบรรยาย ให้แก่คณะพระนวกะ (พระบวชใหม่) อีกครั้งแสดงแก่คณะพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

4) ความเบื่อหน่ายหรือว่างเหงาหาวนอน อาจไม่ใช่สิ่งแปลกสำหรับการฟังธรรม บรรยาย เพียงแต่อาจสะท้อนว่าผู้สื่อสารกับผู้รับสารมองเห็นความสำคัญของเรื่องอติมมยตานี้ แตกต่างกัน ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุระบุว่า “บางคนอาจว่าง แต่ไม่มีอะไรพูดก็ต้องพูดเรื่องนี้” ทว่า ยังมีความเป็นไปได้อื่นๆ เช่น สภาพอากาศ สภาพร่างกายของผู้ฟัง เนื้อหายาก หรือการสอนไม่น่าสนใจ เป็นต้น

5) มีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับอศัมมยตาเกิดขึ้นกับผู้รับสารของพุทธทาสภิกขุ โดยท่านไม่ได้ระบุว่าใครคือบุคคลผู้เข้าใจผิด ตัวอย่างเช่น อศัมมยตาเป็นของพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยดูจากที่ลงท้ายด้วยคำว่า “ตา” และอศัมมยตาไม่มีในพระไตรปิฎก พุทธทาสภิกขุนั้นนำมาย่อแมวย ขายเป็นต้น⁶⁸

6) แม้เวลาในการสอนจะผ่านไป 1 ปีแล้ว แต่ยังมีคนถามคำถามเบื้องต้นต่างๆ จึงทำให้พุทธทาสภิกขุต้องสอนเรื่องพื้นฐาน “อศัมมยตาคืออะไร” ในธรรมบรรยายครั้งที่ 36 ทว่าก็มีความเป็นไปได้ว่าอาจเป็นผู้ฟังต่างกลุ่มกัน โดยในการบรรยายครั้งนี้ เป็นธรรมบรรยายผ่านสื่อวิทยุ

7) เนื่องจากเป็นการพูดเพื่อทำเป็นหนังสือต่อไป ผู้รับสารอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ผู้อ่านหนังสือ *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* เรื่องอศัมมยตาทั้ง 3 เล่ม ซึ่งเป็นผู้ที่ทำให้ “พุทธทาสยังไม่ตาย” เพราะธรรมะที่ได้สอนไวยังคงมีคนกล่าวถึง มีผู้นามาศึกษา และใช้ประโยชน์ อย่างเหนือข้อจำกัดของเวลา และสถานที่

5.3 ความเห็นเพิ่มเติมจากผู้วิจัย

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ธรรมบรรยายตอนที่ 60 เรื่อง *อศัมมยตาแก้ปัญหาสิทธิมนุษยชน* ซึ่งเป็นเรื่องสุดท้ายนั้น ไม่ได้อยู่ในลักษณะของการสรุปจบหรือทบทวนภาพรวมทั้งหมดแก่ผู้ฟัง เป็นแต่เพียงการประยุกต์ใช้ในอีกแง่มุมหนึ่งเท่านั้น การยุติการสอนลงอาจเนื่องด้วยสาเหตุบางประการว่าไม่มีข้อมูลในเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าถ้าพุทธทาสภิกขุจะยังคงทำการบรรยายต่อไปอาจมีความเป็นไปได้ใน 2 ลักษณะคือ ทำการสอนเพิ่มเติมต่อไปถึงประโยชน์ในแง่มุมอื่นๆ แม้จะได้ใช้เวลากับเรื่องอศัมมยตา และอาทีนวะมามากแล้วก็ตาม หรือเริ่มสอนในรายละเอียดเรื่องปทัฏฐานกับนิสระอันได้แก่วิธีหรือหนทางที่จะทำให้อศัมมยตาปรากฏขึ้น ซึ่งผู้วิจัยพบว่าท่านกล่าวถึงส่วนนี้ค่อนข้างน้อย แต่ผู้ฟังก็สามารถค้นคว้าข้อมูลส่วนนี้ได้เองจากหนังสือ *อานาปานสติภาวนา* ที่พุทธทาสภิกขุได้เขียนเอาไว้แล้วซึ่งการสร้างหนังสือธรรมะจากธรรมบรรยายของตนเอง เป็นวิธีการสื่อสารอันเป็นเอกลักษณ์ของพุทธทาสภิกขุ ที่เอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาพุทธธรรมอย่างอยู่เหนือข้อจำกัดของเวลา และสถานที่ แม้ว่าตัวผู้บรรยายจะได้ละสังขารไปนานแล้วก็ตาม

⁶⁸พุทธทาสภิกขุ, *อศัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 16.

5.4 สรุปการวิเคราะห์วิธีการนำเสนอแนวคิดเรื่องอตัมมยตาของพุทธทาสภิกขุ

การวิจัยครั้งนี้พบว่าวิธีการนำเสนอแนวคิดเรื่องอตัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ท่านได้สื่อสารแนวคิดเรื่องอตัมมยตาดังกล่าวผ่านการบรรยายชุดอตัมมยตาจำนวน 60 ครั้ง โดยมีการบันทึกเสียงไว้เพื่อเรียบเรียงทำเป็นหนังสือในชุด *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส* ต่อไปด้วย นอกจากนี้การบรรยายโดยตรงแก่ผู้ฟัง ณ สวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานีแล้ว ยังมีการบรรยายโดยผ่านสื่อคือวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นอีกด้วย โดยมีการสื่อสารในลักษณะของการสื่อสารแบบทางเดียวจากผู้พูดไปสู่ผู้ฟังเป็นหลัก มีการนำเทคนิคและอุปมาในการสอนมาประกอบอยู่ด้วยเช่นกัน ที่โดดเด่นได้แก่ การใช้คำอุปมาที่ช่วยให้เห็นภาพชัดเจน และเข้าใจได้ง่าย เช่น เปรียบการตัดขาดอย่างสิ้นเชิงจากการยึดมั่นในสังขารสิ่งปรุงแต่งกับการตัดลูกนิมิตเป็นต้น และยังมีการใช้คำที่กระตุ้นเตือนและสร้างกำลังใจในการศึกษาและปฏิบัติธรรม เช่น “อย่าเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ ไว้ไว้ให้หมากิน”, “ธรรมะของพระพุทธองค์ไม่เหลือวิสัยที่จะปฏิบัติตามได้” พุทธทาสภิกขุมีจุดยืนในการสื่อสารแบบยึดคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นสำคัญ ซึ่งคัมภีร์ในที่นี้หมายถึงพระธรรม อันหมายถึง พระพุทธเจ้าที่แท้จริง (ในภาษาธรรม) โดยความรู้พื้นฐานในทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมจะช่วยให้เข้าใจความหมายในการสื่อสารของพุทธทาสภิกขุได้ดีขึ้น นอกจากนี้ท่านยังมีเอกลักษณ์เรื่องการใช้ภาษาที่น่าสนใจ ทำท่ายให้คิดวิเคราะห์ และง่ายต่อการจดจำ ตัวอย่างเช่น “ธรรมะ 9 ตา”, “ความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะ”, “อตัมมยตานี้...ถ้าแปลเอาแต่ใจความก็ว่า กูไม่เอากับมึงแล้วโว้ย” และ “เลิกอายุแต่คนไม่ตาย...เลิกอายุแล้วมาอยู่กับอตัมมยตา” เป็นต้น